

Analyzing the Mental Patterns of Nature and Homeland in Jassim al-Sahih's Poetic Experience, Relying on the Semiotics Approach of Michael Riffaterre (Case Study: The Ode "Buhayra al-Qasida.. Qamar al-Qare" and al-Watan Biabjadiya Thania)

Ezzat Molla Ebrahimi¹ , Saeed Parvaneh²

1. Corresponding Author, Department of Arabic Language and Literature of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: mebrahim@ut.ac.ir
2. Department of Arabic Language and Literature of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: saeed.parvaneh1995@gmail.com

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:
Received:
20, July, 2024

In Revised Form:
18, September, 2024

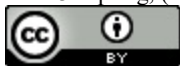
Accepted:
26, September, 2024

Published Online:
19, January, 2025

Keywords:
Semiotics, Riffaterre's Theory, Jassim al-Sahih, Nature, Homeland.

Riffaterre's theory is one of the most important modern critical methods that seeks to clarify the concepts of literary works, especially contemporary poetry, and tries to discover mysterious literary concepts and convey them to the readers of these works. This theory is based on two types of reading; The first reading is exploratory reading and the second reading is post-active reading, which is used to separate the basic concepts of the text in order to understand its most basic meaning. The authors of this research analyzed two odes from the poetry collection of Jassim al-Sahih, a contemporary and outstanding poet of the Arab world, which in a way represents his poetic style and circumstances by applying this theory of semiotics, in a descriptive and analytical way. One of the results obtained in this research is that the poet has borrowed a lot from the homeland, nature and living creatures in writing his poems and identified with them in order to convey many great poetic concepts to his audience. Although most of his poetic concepts are discoverable for the readers, their complete understanding depends on the reader himself and his analytical method, which the use of Riffaterre's critical method helps significantly in this matter. Despite the fact that he has hidden a part of his existence and history in the shadow of his verses, his poetry is alive and dynamic in the passage of time in sync with nature for the use of humans.

Cite this: The Author(s): Molla Ebrahimi, E., Parvaneh, S: (2025). Analyzing the Mental Patterns of Nature and Homeland in Jassim al-Sahih's Poetic Experience, Relying on the Semiotics Approach of Michael Riffaterre) Case Study: The Ode "Buhayra al-Qasida.. Qamar al-Qare" and al-Watan Biabjadiya Thania): (Arabic Literature) (Scientific) Vol. 17, No. 1, Serial No. 43- Spring, (131-154)- DOI: [10.22059/jalit.2024.379666.612849](https://doi.org/10.22059/jalit.2024.379666.612849).

1. Introduction

This article examines the mental patterns of nature and homeland in Jassim Sahih's poetry using Michael Riffaterre's semiotic theory. By analyzing two odes of this contemporary Arab poet, the authors sought to discover deeper concepts that are not evident in the appearance of the verses. Riffaterre's theory is divided into exploratory and retroactive readings, and its purpose is to separate the basic concepts of the text for a better understanding. The results of this research show that Jassim Sahih used natural elements and homeland in his poems and conveyed deeper concepts to the audience by identifying with them.

Pierre Giraud, a French linguist and poet, introduced semiotics as a science to study sign systems in the 70s. He and other linguists emphasize that semiotics does not only examine individual signs, but also analyzes sign systems as a whole. This approach contributes to a deeper understanding of language and human communication. Michael Riffaterre, one of the leading researchers in the field of semiotic analysis of poetry, seeks to create a coherent theoretical framework for reading poetry. In the book "Semiotics of Poetry", he examines the elements that make up the literary text and the reader's role in understanding these elements. Riffaterre believes that the reader has an active role in the analysis and interpretation of poetry and this approach helps to interpret complex poems. Riffaterre believes that poetry, as a special denotative system, requires a deeper reading than what exists on the surface of the text. He emphasizes that the reader should go beyond the representational meaning and pay attention to the implicit and ungrammatical meanings. This approach helps the reader to reach the hidden layers of the poem and understand the semantic connections. Riffaterre emphasizes that the reader creates connections between text and interpretation by using his experiences and literary information. He believes that the transmission of signs is formed in the reader's mind and this process helps to better understand the poem. His theory focuses on the main structure and content of the poem and helps to understand the text regardless of social and political factors.

The present study analyzes two odes by Jassim al-Sahih and its purpose is to examine the semiotics of these poems based on Riffaterre's theory. This research seeks to answer the question of how semiotics can lead readers to deeper concepts that are not evident on the surface of verses. The authors of this research have achieved a deeper understanding of the poems of this contemporary Arab poet by carefully extracting semantic and structural elements. This analysis can help clarify new dimensions of poetry and its effect on readers and add to the richness of Arabic literature. In the first poem, there are four descriptive systems including life, nature, poetry and time, which are formed as a network connected around a central core. This core shows that Jassim al-Sahih's poetry is alive and dynamic for humans in the passage of time and in sync with nature. The semantic accumulations of plants and humans, along with various hypograms, have added to the richness of the poem and made it beyond the level of similes. The second ode also depicts the progress of the homeland and Arab values with the help of descriptive verses with the accumulation of nature, agriculture, school and war. The hypogram of this ode provides a coherent and orderly picture of the main purposes of the poet and helps to understand the structural matrix of the poem. This structure clearly clarifies the underlying layers of the poem's meaning. The origin of the poem in the second ode shows that the interest in preserving and developing the homeland requires work and effort along with knowledge and skill. This point clearly states how the homeland can be

preserved and nurtured with effort. In fact, this message is presented as a basic principle in Jassim al-Sahih's poetry.

Finally, the semiotic analysis of Jassim al-Sahih's works shows that this poet has been able to convey deeper concepts to the reader by using metaphor and permission. This approach allows the reader to discover the hidden meanings and main messages of the poem through deeper reading and achieve a better understanding of the concepts presented..

واکاوی الگوهای ذهنی طبیعت و وطن در تجربه شعری جاسم صحیح با تکیه بر رویکرد نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر (مورد

مطالعه: قصیده «بحیره القصیده.. قمر القاری» و «الوطن بأبجدية ثانیة»

عزت ملاابراهیمی^۱ سعید پروانه^۲

mehrabim@ut.ac.ir

saeed.parvaneh1995@gmail.com

۱. نویسنده مسئول، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه:

۲. گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نظریه ریفاتر از مهم‌ترین روش‌های نقدی نوین به شمار می‌رود که به دنبال واضح‌تر کردن مفاهیم آثار ادبی و به خصوص شعر معاصر است و سعی در کشف مفاهیم رمزآلود ادبی و انتقال آن‌ها به خوانندگان این آثار دارد. این نظریه بر پایه دو نوع خوانش شکل گرفته است؛ خوانش اول خوانش اکتشافی و خوانش دوم خوانش پس‌کنشانه است که به دنبال جداسازی مفاهیم اساسی متن در راستای پی بردن به پایه‌ای‌ترین مفهوم آن به کار گرفته می‌شود. نگارندگان این پژوهش دو قصیده از جاسم صحیح به نام‌های بحیره القصیده... قمر القاری و الوطن بأبجدية ثانیة را که به نوعی معرف احوالات و شیوه شاعر است، با کاربست الگوی نشانه‌شناسی ریفاتر و به روشی توصیفی-تحلیلی، مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که شاعر در سرودن اشعار ملی و وطن‌دوستانه از طبیعت و موجودات زنده آن بسیار وام گرفته و با آن‌ها هم‌ذات‌پنداری کرده است تا بسیاری از مفاهیم عالی شاعرانه را به مخاطبان خود منتقل گرداند. اگرچه بیشتر مفاهیم شعری او برای خوانندگان قابل کشف است؛ ولی دریافت کامل آن‌ها به خود خواننده و شیوه تحلیلگری او بستگی دارد که به‌کارگیری روش نقدی ریفاتر کمک قابل توجهی به فهم شعر او می‌کند. به‌رغم اینکه شاعر بخشی از وجود و تاریخ خود را در سایه‌سار ابیاتش پنهان کرده است، اما شعر او در گذر زمان همگام با طبیعت به پیش می‌رود و در چشم مخاطبان پویا و پرتپش می‌نماید.

نوع مقاله:

بحث علمی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۴/۳۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۶/۲۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۷/۰۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۰/۳۰

واژه‌های کلیدی:

نشانه‌شناسی، نظریه ریفاتر، جاسم صحیح، طبیعت، وطن.

استناد: ملاابراهیمی، عزت؛ پروانه، سعید؛ (۱۴۰۴): واکاوی الگوهای ذهنی طبیعت و وطن در تجربه شعری جاسم صحیح با تکیه بر رویکرد نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر (مورد مطالعه: قصیده «بحیره القصیده... قمر القاری» و «الوطن بأبجدية ثانیة»). سال ۱۷، شماره ۱، بهار، شماره پیاپی ۴۳ - (۱۳۱-۱۵۴). DOI: 10.22059/jalit.2024.379666.612849

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

پیر گیرو زبان‌شناس، نویسنده و شاعر ساختارگرای فرانسوی در دهه‌ی ۷۰ میلادی، نشانه‌شناسی را دانشی می‌داند که نظام‌های نشانه‌ای نظیر زبان‌ها، رمزگان‌ها، نظام‌های علامتی و... را مورد مطالعه قرار می‌دهد (۱۳۸۰: ۱۳). برخی دیگر از زبان‌شناسان در تعریف نشانه‌شناسی گفته‌اند که: نشانه‌شناسی دانش بررسی نشانه‌های منفرد نیست؛ بلکه دانش بررسی نظام‌های نشانه‌ای است (پاینده، ۱۳۹۸: ۲/۲۶).

در زمینه تحلیل نشانه‌شناختی شعر، مایکل ریفاتر از جمله کسانی است که مهم‌ترین خواسته‌اش فراهم کردن چارچوب نظری منسجم و راهگشایی برای خواندن دقیق‌تر شعر بود. نتیجه نهایی نظریه ریفاتر، در کتاب «نشانه‌شناسی شعر» ارائه شده که نقش بسیار مهمی در خوانش اشعار داشته است. ریفاتر ابتدا به بررسی عناصر ایجادکننده متن ادبی و سپس به بیان ظرفیت‌های خواننده برای دریافت عناصر موردنظر می‌پردازد. از نظر وی، خواننده در تحلیل و دریافت اثر ادبی، نقش پویا و مؤثری دارد و روش او به عنوان شیوه‌ای نوین برای تفسیر اشعار دشواری که بر خلاف جریان معمول دستوری و معناشناسی حرکت می‌کنند، مناسب‌تر است. ریفاتر در کتاب خود توصیف منسجم و ساده‌ای از ساختار معنای شعر ارائه می‌دهد (ریفاتر، ۱۹۷۸: ۱). او در خوانش شعر تلاش خلاقانه خواننده و تجربیات و اطلاعات ادبی و زبانی او را مدنظر قرار می‌دهد. از نظر او تنها خواننده است که ارتباطات میان متن، تأویل و بینامتن را ایجاد می‌کند و انتقال نشانه‌شناختی از یک نشانه به نشانه‌ای دیگر در ذهن او شکل گیرد (ملاابراهیمی و نادعلی، ۱۴۰۳: ۱۴۳).

پژوهش حاضر که به تحلیل و بررسی دو قصیده از جاسم صحیح با عنوان‌های *بحیرة القصیده... قمر القاری و الوطن بأجدیه ثانیة* پرداخته است تلاش می‌کند تا به این پرسش اصلی پاسخ دهد که: نشانه‌شناسی این دو قصیده بر اساس نظریه مایکل ریفاتر چگونه خوانندگان را به مفاهیم جدیدتر و عمیق‌تری که در ظاهر ابیات مشهود نیستند می‌رساند؟ نگارندگان این پژوهش با هدف، استخراج دقیق معنا بن‌ها، انباشت‌ها، منظومه‌های توصیفی، هیپوگرام‌ها و ماتریس ساختاری، درصددند تا به درک و تحلیل عمیق‌تری از اشعار این شاعر معاصر عربستانی نائل گردند.

۱-۱. پیشینه پژوهش

تاکنون مقاله‌هایی در ارتباط با کاربری نظریه نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر بر اشعار فارسی نوشته شده است که ذکر آن‌ها در این مقال نمی‌گنجد؛ اما کاربری این نظریه در تحلیل شعر عربی کمتر دیده شده است که به آن‌ها اشاره می‌شود:

مقاله «دراسة سیمیائیة فی قصیدی «التنیة الحمقاء» لإیلیا ابی ماضی و «صنوبرین» لمحمدجواد محبت علی ضوء نظریة ریفاتر»، نوشته محمدجعفر اصغری و دیگران (۱۳۹۸): نویسنده‌گان در این پژوهش به بررسی تطبیقی دو قصیده از منظر ساختار معنایی پرداخته و به مباحثی همچون دستور زایشی، کاربرد افعال، اشتراکات و افتراقات دو قصیده نظر داشته و از منظر سبک‌شناسی ساختاری ریفاتر بدان پرداخته‌اند.

مقاله «خوانش نشانه‌شناسی قصیدهٔ رحلة ثانية لجلجامش جواد الحطاب بر اساس دیدگاه مایکل ریفاتر» از مهین حاجی‌زاده و دیگران (۱۴۰۰)؛ این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، به تحلیل و بررسی فرآیندهای نشانه‌پردازی قصیدهٔ رحلة ثانية لجلجامش بر اساس نظریهٔ مایکل ریفاتر برای دریافت لایه‌های پنهان متن پرداخته است.

مقاله «کاربست نظریه‌ی نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر در تحلیل قصیدهٔ خذ وردة الفلج خذ القيروانية سعدی یوسف» نوشتهٔ فاطمه تنها و دیگران (۱۴۰۰). این پژوهش درصدد بوده است که بر اساس نظریهٔ ریفاتر به لایه‌های پنهان قصیدهٔ ذکر شده، ایدهٔ محوری و رابطهٔ بینامتنی آن با دیگر متون دست یابد.

مقاله «کاربست الگوی نشانه‌شناختی ریفاتر در خوانش شعر غریب/الغریاء از معروف عبدالمجید» نوشتهٔ عزت ملاابراهیمی و مونا نادعلی (۱۴۰۲). این جستار مؤلفه‌های نظریهٔ ریفاتر را در قصیدهٔ «غریب الغریاء» از معروف عبدالمجید، تحلیل و بررسی کرده و به این نتیجه رسیده که ساختار این قصیده از نشانه‌هایی تشکیل شده است که با یکدیگر ارتباط دارند. با کشف ارتباط این نشانه‌ها می‌توان به مفهوم اصلی شعر دست یافت.

اما آنچه تاکنون دربارهٔ شعر جاسم صحیح نوشته شده است عبارت‌اند از:

العیثان، أحمد معتوق (۱۴۱۸)، در مقاله «قراءة انطباعية فی قصيدة أغنية ليلة مهداة إلى الشمس للشاعر جاسم الصحیح» که قصیدهٔ مورد بحث را از جنبه‌های هنری تحلیل کرده است.

الحرز الاحساء، محمد حسین (۱۴۲۰)، در مقاله «المكان و المفارقة الضدية فی تجربة جاسم الصحیح الشعرية»، به بیان کارکرد زیبایی‌شناسانهٔ مکان و ناسازواری تصویری در شعر جاسم الصحیح پرداخته است. عبداللطیف، یحیی عبد الهادی (۱۴۳۳)، در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد خود با عنوان «جاسم الصحیح بین الشاعر والأسطورة»، سعی کرده است تا سروده‌های شاعر را از منظر کاربست میراث اسطوره‌ای، تحلیل کند و روابط بینامتنی شعر او را آشکار سازد.

علیرضا مجتهدزاده و دیگران (۱۴۴۰) در مقاله «لغة الشعر عند جاسم الصحیح»، از زبان شعری و نوآوری‌های ادبی شاعر سخن گفته‌اند.

مونا نادعلی و عزت ملاابراهیمی (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی و تحلیل شعر جاسم الصحیح بر اساس نظریهٔ ریفاتر (مطالعه موردی: قصیدهٔ «وطن لاسمی مشرد»)، ابتدا مفاهیم بنیادین نظریهٔ ریفاتر را تبیین و سپس یکی از قصاید شاعر را با کاربست مؤلفه‌های این نظریه تحلیل و بررسی نموده‌اند. عزت ملاابراهیمی و مونا نادعلی (۱۴۰۲) در مقاله «بازخوانی فرهنگ عاشورایی در شعر معاصر شیعی بر اساس نظریهٔ مایکل ریفاتر»، به خوانش اولیه با تکیه بر توانش زبانی و خوانش ثانویه با تکیه بر توانش ادبی در اشعار آیینی جاسم صحیح پرداخته و خاستگاه اصلی سروده‌های دینی شاعر را کشف کرده‌اند.

عزت ملاابراهیمی و مونا نادعلی (۱۴۰۳) در مقاله «خوانش قصیدهٔ ذکراک فوهة الثورات بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر» به بررسی عناصر غیردستوری و کشف شبکهٔ ساختاری یکی از قصاید جاسم صحیح از بُعد ارتباط درون‌متنی بدون توجه به ابعاد فرامتن پرداخته‌اند.

اما نگارندگان در جستار حاضر کوشیده‌اند تا مقوله پیوند وطن با طبیعت را در الگوهای ذهنی و تجربه‌های شاعرانه جاسم صحیح بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر مورد واکاوی قرار دهند و جنبه‌های نشانه‌شناختی شعر او را تبیین کنند.

۱-۲. درباره شاعر

جاسم صحیح، شاعر معاصر شیعی و اهل منطقه احسای عربستان است که در سال ۱۹۶۴ م. در شهر الجفر متولد شد. او در سال ۱۹۹۰ م. مدرک کارشناسی مهندسی مکانیک را از دانشگاه پورتلند آمریکا دریافت کرد و سپس در شرکت نفت آرامکو عربستان مشغول به کار شد. وی عضو انجمن فرهنگ و هنر عربستان و باشگاه ادبی منطقه شرقی عربستان است و اشعارش در بسیاری از رسانه‌های محلی و عربی منتشر شده است. جاسم در سال ۲۰۲۳ م. برنامه «قول علی قول» را در شبکه فرهنگی عربستان ارائه کرد. او جوایز ادبی متعددی نیز دریافت نموده که از جمله آن‌ها جایزه بین‌المللی «سوق عکاظ» برای شعر عربی فصیح در سال ۲۰۱۸ م. است. از وی دیوان‌های شعری متعددی منتشر شده که شاخص‌ترین آن‌ها دیوان *کی لا یمیل الکوکب* است.

شاعر خود را بافنده ماهر قصیده می‌داند؛ به گونه‌ای که دوک نخریسی شعرش از گردش باز نمی‌ایستد و نخش که از نخلستان احساء تافته شده است، شکافته نمی‌گردد. این گردش، شانه قصیده‌اش را سنگین نمی‌کند و ازدحام سنگین واژگان قصیده در مقابل او به معنی آسیبی نمی‌رساند. شاعر در این بافندگی خود را چنان ماهر می‌داند که با حرکت انگشتانش روی پارچه شعر حیرت و سرگستگی را برای خوانندگان شعرش به ارمغان می‌آورد. گویی اشعارش پس از انتشار، از نو بافته می‌شوند و جوشش حیات خود را در برابر جهانیان عرضه می‌نمایند. قصیده‌های او خواسته‌ای جز تأمل در عشق و دوستی، نفرت و بیزاری، کودکی و خردسالی و خاطرات گذشته ندارند. فقط خواستار این‌اند که انسان، انسان باشد؛ بی‌کم‌وکاست (نک: الصحیح، ۲۰۱۸: ج ۱، ۶۴۹).

۲. چارچوب نظری

مایکل ریفاتر همانند دیگر فرمالیست‌های روسی معتقد است که شعر نوعی کاربرد خاص از زبان است و با وجود اینکه زبان معیار به واقعیت‌ها اشاره می‌کند اما ارجاع زبان شعر به درون خود متن است. با این حال او با ایجاد تمایز میان «معنی» و «دلالت» گام تازه‌ای بر می‌دارد و به دریافت ویژه خود از شعر می‌رسد. از دید او «تلاش برای درک معنی موجودیت شعر را به سلسله‌ای از گزاره‌ها کاهش می‌دهد و صرفاً اطلاعات و اخبار شعر را بیان می‌کند» (ریفاتر، ۱۹۷۸: ۳).

چه بسا توجه به معنی که نوعاً با استناد به قواعد معمول زبان صورت می‌گیرد شعر را تبدیل به قطعات بی‌ارتباط کند؛ حال آن‌که شعریت هر متن اساساً به درک دلالت‌های شعر بستگی دارد و محصول فرارفتن، گریز و حتی انحراف از قواعد معمول زبان است. ریفاتر این پدیده را «غیردستوری بودن» می‌نامد و به نظر او بازنمایی ادبی واقعیت را تهدید می‌کند و حرکت خواننده در این مسیر به فهم دلالت شعر می‌انجامد؛ بنابراین از نظر ریفاتر «دلالت تلاش برای تبیین شعر به استناد گریز و انحراف از قواعد متعارف زبان است و به ناچار تمایلی برای ایجاد نسبت با واقعیت معمول ندارد، بلکه می‌کوشد موجودیت خود را با عنوان واقعیت نامتعارف تثبیت کند و از اینجاست که خواننده شعر به دنبال دلالت شعر است» (برکت و افتخاری، ۱۳۸۹: ۱۱۳). ریفاتر کارکرد

دلالت را در شعر و نثر یکسان نمی‌داند. از نظر او برای پرهیز از روش متعارف اما نادرست خوانش شعر باید به تفاوت زبان شعر و نثر توجه کرد. به اعتقاد او، شعر نظامی از دلالت‌ها را شکل می‌دهد که از طریق فرایندهایی چون «انباشت» و «منظومه‌های توصیفی» پدید می‌آید؛ در عین حال زبان شعر با نوآوری در زمینه واژگان از زبان نثر متمایز می‌گردد. علاوه بر این، نثر عموماً در محور جانمایی یا محور انتخاب تأویل‌پذیر است. در این محور خواننده بر اساس گزینشی از ارجاعات و اصطلاحات مبتنی بر استعاره یا از طریق دادن صفت معنایی منسجم به عبارات و جملات مبهم به دنبال معنی می‌گردد؛ اما در شناخت معنای شعر، محور دلالت محور «هم‌نشینی» است. بر این اساس شعر به دنبال ارجاع به واقعیت بیرونی نیست؛ بلکه در پی ایجاد نظامی منسجم بر اساس روابطی معنادار است که هم شکل‌گیری آن‌ها در درون متن است و هم ارجاعشان به خود متن صورت می‌گیرد (ملابراهیمی و نادعلی، ۱۴۰۳: ۱۴۰).

۳. داده‌های اصلی پژوهش

۳-۱. خوانش اکتشافی قصیده

این شعر دو بخش اصلی دارد که هر بخش آن با گذاردن علامت (***) در پایان آن بخش خاتمه یافته است. نام قصیده به عنوان اولین نشانه مخاطب را به درک ساده‌ای از آن فرامی‌خواند. واژه‌های «القصیده» و «القارئ» کاملاً با یکدیگر تناسب دارند و کلمات «البحیره» و «القمر» نیز در کنار هم تصویر متناسب زیبا و ویژه‌ای را از طبیعت ارائه می‌دهند؛ اما این نوع خوانش مخاطب عمیق را قانع نمی‌کند و به سؤال‌های او پاسخ نمی‌دهد. هر روایتی مکان، زمان، شخصیت‌ها، دیالوگ‌ها، کنش‌ها، طرح و درونمایه خاص خود را دارد. رمزگان مختص به هر مورد اگر صریح نباشد رسیدن به دلالت و پیام شعر را به تأخیر می‌اندازد. «ریفاتر با دو اصل بدیهی بحث خود را آغاز می‌کند: نخست این‌که دلالت شعری غیرمستقیم است؛ در هر شعر چیزی بیان می‌شود و چیز دیگری در نظر است. دیگر آن‌که واحد معنی در شعر جوهر تغییرناپذیر و محدود متن به شمار می‌آید» (فیاض‌منش و صفایی، ۱۳۹۵: ۱۴۹). ویژگی شعر وحدت درون است و خواندن شعر جست‌وجو برای یافتن این عامل وحدت است که زمانی درک می‌شود که خواننده از معنای باز نمودی یا ارجاعی آشکار گفتمان، دست بکشد و با تکیه بر نشانه‌های شعر به عامل وحدت بخشی شعر دست یازد (کالر، ۱۳۹۰: ۱۵۴).

۳-۲. خوانش پس‌کنشانه

بسیاری از نشانه‌های انسانی قابلیت رمزگذاری دو نوع اصلی مرجع صریح و ضمنی را با توجه به کاربرد و موقعیتشان دارند. دلالت صریح مرجع اولیه‌ای است که نشانه به آن بازمی‌گردد و دلالت‌های ضمنی بیشتر بر جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی یک مدلول تکیه دارند (ضمیران، ۱۳۸۳: ۱۱۹).

خوانش پس‌کنشانه مرحله دوم خوانش شعر است که طی آن خواننده با آزمودن فرضی که در خوانش اکتشافی شکل داده، از سطح معنی فراتر می‌رود و دلالت‌های شعر را در سطح ژرف‌نگر جست‌وجو می‌کند (عرفت‌پور، ۱۴۰۲: ۶). در این خوانش مخاطب با دلالت‌هایی ضمنی در متن روبه‌رو می‌شود که ریفاتر این دلالت‌ها را عناصر غیردستوری می‌نامد؛ رمزگان‌هایی که در

جریان ذهن شکل می‌گیرد و متن را به خواندنی دوباره سوق می‌دهد (ملابراهیمی و نادعلی، ۱۴۰۲ ب: ۱۰۵-۱۰۶). در این قصیده با برخی عناصر غیردستوری مواجه می‌شویم که به رغم گفتاری بودن شعر، دلالت را به تعویق می‌اندازند. برخی از این عناصر عبارت‌اند از: فَجَّرَ الشَّجَرَ، حَقُولِ السَّهْرِ، كَانَتْ الْغَابَةُ الْبِكْرُ تَحْلُمُ...، تَسْتَحِيلُ الْغُصُونُ سَطُورَهُ طُيُورُ الْمَجَازَاتِ رَقَاقَةَ بِالصُّورِ، كُلُّ دِيْوَانٍ شِعْرٍ فَصِيلٌ مِنَ الطَّيْرِ...، إِنَّمَا شَاعِرٌ كَانَ يَسْكُنُ فِي دَاخِلِي، هَذَا الْأَثَاثُ النَّخْرِ، تَتَجَلَّى الْبُحْبُورَةُ مِنْ زَارِهَا - فِي الْمَسَاءِ - الْقَمَرِ. برخی از این نشانه‌ها در خوانش مستقیم نقش نشانه‌های صریح را در شعر بازی می‌کنند؛ اما در خوانش پس‌کنشانه دلالت‌هایی ضمنی هستند که مدلول‌های متفاوتی را در ذهن می‌نشانند.

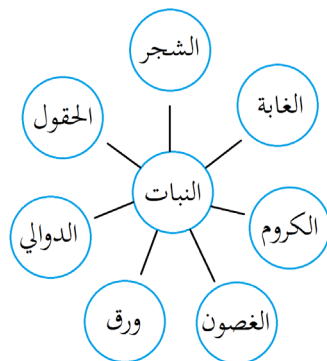
۳-۳. انباشت

معنابین‌ها واحدهایی هستند که در فرآیند انباشت به کار گرفته می‌شوند؛ فرآیند انباشت زمانی صورت می‌گیرد که خواننده با مجموعه کلماتی مواجه می‌شود که از طریق عنصر معنایی واحدی که به آن «معنابین مشترک» می‌گوییم به یکدیگر مربوط می‌شوند (ملابراهیمی و نادعلی، ۱۴۰۲ ب: ۱۰۶)؛ به عنوان مثال گیاه معنابین مشترک درخت، انگور و جنگل است؛ بنابراین انباشت دربرگیرنده مجموعه‌ای از کلمات است که از طریق ترادف گرد معنابین جمع می‌شوند (حسن‌زاده و زمانی، ۱۳۹۷: ۶۳).

مهم‌ترین انباشت‌های این قصیده عبارت‌اند از:

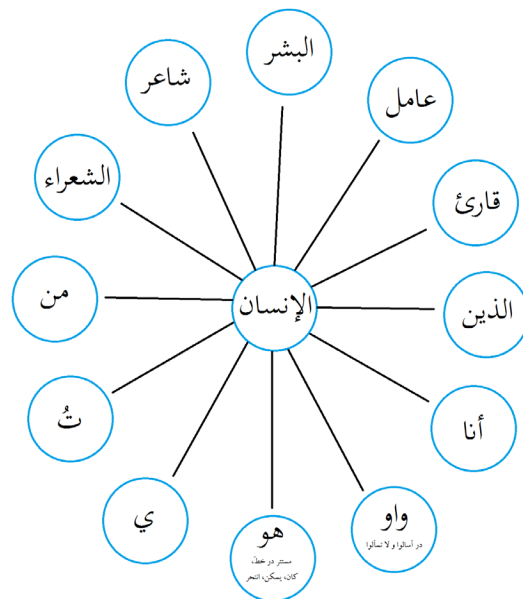
۱- النبات: الشجر، الدوالي، الكروم، الحقول، الغابة، ورق، الغصون.

مهم‌ترین مدلولی که انباشت گیاهان بدان اشاره دارد، موضوع حیات، رشد و باروری است. علاوه بر این تصویری که از این انباشت به ذهن می‌آید، به رنگ سبز است و طیف‌های مختلف این رنگ را در بر دارد.

۲- الإنسان: شاعر، عامل، الشعراء، الذين، واو (در أسالوا و لا تسألوا)، البشر، ت (در لست)، أنا، من، هو (مستتر در خطه، كان، يسكن، انتحرا)، ي، قارئ.

شاعر با اهتمام به انسان و هر آنچه مفهوم انسان را دربردارد، انباشت متراکمی از این مدلول را تولید کرده است تا به کمک آن مفهوم مورد نظر خود را بیان کند. همان‌گونه که ذکر شد و خود شاعر درباره خود گفته بود، اصلی‌ترین دغدغه او انسان بودن است؛ بنابراین از انواع دال‌هایی که بر مفهوم مورد نظرش دلالت داشته استفاده کرده است.

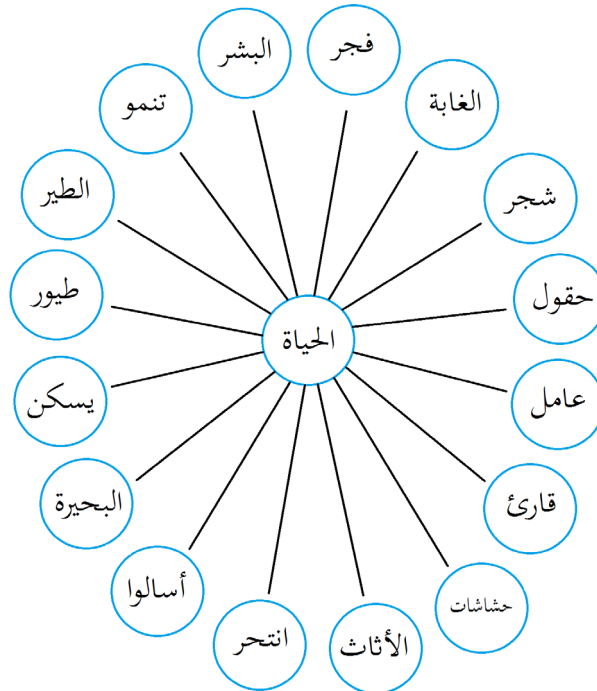

۳-۴. منظومه توصیفی

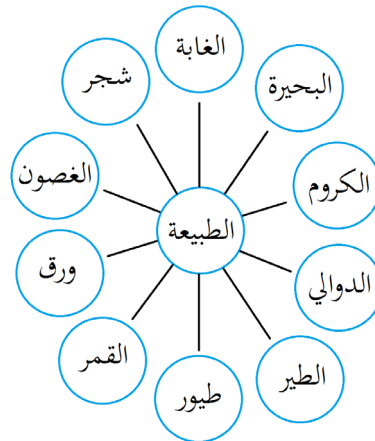
منظومه‌ها عبارت‌های مجازی هستند که پیرامون هسته‌ای شکل گرفته‌اند. با بررسی این عبارات مجازی و ارتباط آن‌ها با هسته مرکزی و نیز ارتباط منظومه‌ها با یکدیگر و با انباشت‌ها می‌توان در نهایت به مفهوم و دلالت شعر نزدیک شد. اینک به روش نشانه‌شناسی ریفاتر عبارت‌های مجازی هر منظومه را با یکدیگر مقایسه می‌کنیم و میزان هم‌پوشانی آن‌ها را می‌سنجیم:

این قصیده از چهار منظومه توصیفی اصلی تشکیل شده است:

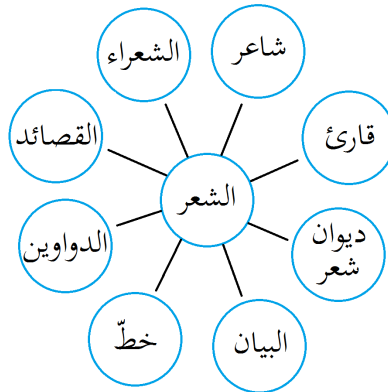
۱- الحیاة: فجر، شجر، عامل، حقول، الغابة، أسالوا، حشاشات، البشر، تنمو، طیور، الطیر، یسکن، الأثاث، قارئ، البحيرة.

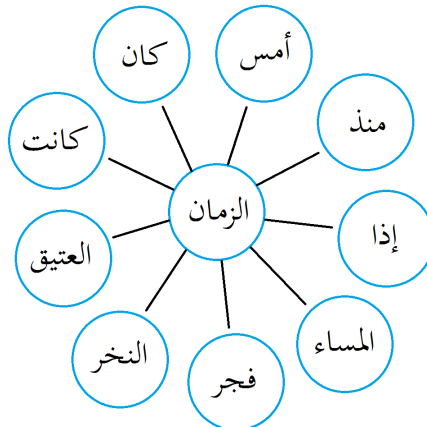
۲- الطبيعة: شجر، الدوالي، الكروم، الغابة، ورق، الغصون، طيور، الطیر، البحيرة، القمر.

۳- الشعر: شاعر، القصائد، الشعراء، ديوان شعر، الدواوين، خطّ، البيان، قارئ.

۴- الزمان: منذ، فجر، كانت، أمس، كان، العتيق، النخر، إذا، المساء.

شاعر با به کاربردن اقمار گوناگونی که حول این محورها یعنی حیات، طبیعت، شعر و زمان می-گردند، سعی در برقراری ارتباط تنگاتنگی میان این موضوعات نموده است.

۳-۵. هیپوگرام

ارتباط منظومه‌ها با یکدیگر و با انباشت‌ها در ادامه خواننده را به مفهوم و دلالت شعر نزدیک‌تر می‌کند. اینک با تکیه بر توانش ادبی و با بهره‌گیری از نشانه‌های به‌دست‌آمده از متن شعر جمله-هایی را می‌توان حدس زد که بر اساس نظریهٔ مایکل ریفاتر در قالب هیپوگرام یا زیر انگاشت قرار می‌گیرند (ریفاتر، ۱۹۷۸: ۷۶).

هیپوگرام‌ها یا تداعی‌های واژگانی و مفهومی معمولاً موضوعاتی کلیدی هستند که در متن یا به شکل گسترده و مکرر بیان می‌شوند و یا غریب و ناآشنا هستند. هیپوگرام در نگاه ریفاتر جمله‌های شناخته‌شده، عبارات و یا واژگانی هستند که خواننده با خواندن جمله، عبارت، واژه و یا تصویری شاعرانه، آن‌ها را به یاد می‌آورد (ملابراهیمی و نادعلی ۱۴۰۳: ۱۴۲-۱۴۳). ماهیت هیپوگرام متغیر است: می‌تواند یک کلمه، یک ایده، یک جمله از یک متن آشنا و یا یک کلیشه باشد. ارتباط منظومه‌ها با یکدیگر و با انباشت‌های این قصیده خواننده را به درک هیپوگرام‌های زیر رهنمون می‌سازد:

- ۱- جاسم صحیح در سرودن اشعارش از طبیعت و موجودات آن وام می‌گیرد و با آن‌ها همزادپنداری می‌کند.
- ۲- او هر شعری را در زمان و مکان خاصی سروده و در آن موقعیت حس و حال خاصی داشته که ممکن است اینک آن حالت درونی تغییر کرده باشد.
- ۳- شاعر از ایرادگیری خوانندگان نسبت به اشعارش استقبال نمی‌کند چراکه در سرایش، پیرایش و آرایش آن‌ها زحمت زیادی کشیده است.
- ۴- اگرچه غالب مفاهیم شعری او برای خوانندگان قابل کشف است ولی دریافت کامل معنی و تفسیر آن‌ها تا حد زیادی به خود خواننده بستگی دارد.
- ۵- او بخشی از تاریخ زندگی خود را در سایه‌سار برخی از ابیاتش پنهان نموده است که برای دیگران قابل کشف نیست.

همان‌گونه که ملاحظه گردید، هیپوگرام‌ها یا زیرانگاشت‌ها سبب تداعی خاصی در ذهن مخاطب می‌شوند و وسیله‌ای برای ایجاد رابطه بین شعر و خاستگاه آن هستند و نظام‌های نشانه-شناختی رده‌بندی‌شده شاعر را مشخص می‌کنند. این شیوه نظام‌مند، نگارندگان این پژوهش را به دلالت‌های نسبتاً نویی رساند و برخی از زوایای نهفته شعری را که در خوانش اکتشافی دریافت نمی‌شد، روشن نمود.

۳-۶. ماتریس ساختاری و خاستگاه شعر

انباشت‌ها، منظومه‌های توصیفی، هیپوگرام و رابطه آن‌ها با متنیت، ماتریس یا ساختار شعر را به وجود می‌آورد و به شعر وحدت می‌بخشد. از نظر ریفاتر، شعر نتیجه دگرگونی ماتریس‌هاست. ماتریس‌ها همان مضمون یا دلالت نهفته در روساخت هستند که با توانش ادبی خواننده کشف می‌شوند و برای درک آن‌ها باید به محوری‌ترین واژه موجود در متن توجه کرد و شناخت آن واژه سبب درک بهتر متن می‌گردد. در قصیده *بحیرة القصيدة... قمر القاری* می‌توان به این خاستگاه دست یافت که: شعر جاسم صحیح در گذر زمان همگام با طبیعت برای استفاده انسان‌ها زنده و پویاست.

۴. کاربست نظریهٔ ریفاتر بر قصیدهٔ الوطن با بجدیهٔ ثانیه

۴-۱. خوانش اکتشافی

این شعر چهار بخش اصلی دارد که هر بخش آن با گذاردن علامت (***) در پایان آن بخش به پایان رسیده است. نام قصیده به عنوان اولین نشانه مخاطب را به درک ساده‌ای از آن فرا خوانده است. *الوطن با بجدیهٔ ثانیه*؛ همان‌گونه که از این عنوان پیداست، گویی شاعر به دنبال تعبیر جدیدی از وطن است؛ تعبیری که با نگاهی عمیق‌تر و قدردان‌تر به وطن بنگرد. در این نوع خوانش، خواننده به پیوستگی خطی معنی توجه می‌کند. او در این مرحله در برخورد با اثر ادبی؛ با تکیه بر توانایی‌های زبانی خود به درک معنای معمول و متداول نائل می‌گردد. توانش زبانی و ادبی این امکان را به او می‌دهد تا بعضی از ناسازگاری‌های موجود در متن را به درستی دریابد (جونقانی، ۱۳۹۶: ۱۷۷).

در تحلیل این قصیده با تکیه بر توانش زبانی می‌توان گفت که شاعر به دنبال توصیف وطن با الفبایی دوباره است. او هرگاه بیابان یا نخل را می‌بیند، به یاد وطن می‌افتد و با صدایی بلند نام «وطن» را صدا می‌زند. او بذره‌های وطن را در خاک می‌کارد و به دنبال رشد و شکوفایی آن است. اگرچه در نگاهبانی از وطن ممکن است یک بار تیرش به خطا رفته باشد؛ ولی همواره با تیرهایش پاسبان وطن بوده است. در آوازه‌هایش نام وطن را به لطافت باران‌ها و شکوفه‌های بهاری صدا زده است و با جوش و خروش و جدل پای عشقش نسبت به وطن ایستاده است. او همیشه به دنبال این است که ناکاستی‌ها را برطرف کند و با امید و خوش‌بینی، ناکامی‌ها را به موفقیت تبدیل گرداند. او به دنبال آزادی است و در این راه اقدام‌هایی هم می‌کند؛ آزادی‌ای که با پایداری وطن محقق می‌گردد. او برای حفظ وطن تا پای جان و حتی ریخته‌شدن خودش در برابر هر خیانتکاری می‌ایستد. وطن او جایی است که پیامبران الهی حضور داشته‌اند و به عبادت خداوند می‌پرداخته‌اند؛ یاد همین‌هاست که در تلخی‌های روزگار به او امید می‌بخشد. او به دنبال از بین بردن دردها و غم‌ها و منشأ همهٔ غصه‌هاست. او شعرهای فراوانی برای وطن سروده است؛ اما این شعرها به پای توصیفات وطن در متن‌های دوران مدرسه نمی‌رسند. از نظر او وطن از دوران اوج و شکوه خود به دور افتاده و گردوغبار و آلودگی روی آن را فرا گرفته است. او پیوسته در خاطرات دوران کودکی و مدرسه پرسه می‌زند و نام و یاد وطن را در آنجاها جست‌وجو می‌کند. او نام وطن را با زیباترین و بلندپایه‌ترین توصیفات بر زبان می‌آورد و این گونه عشق و علاقه و وابستگی بی‌انتهایش را نسبت به وطن جار می‌زند.

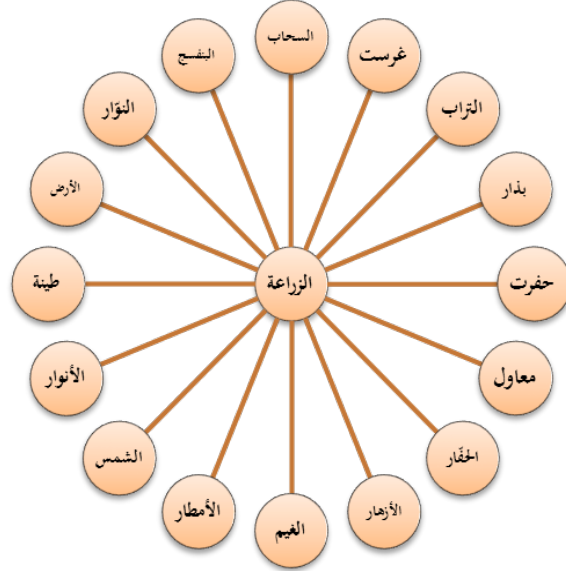
اکنون پس از دریافت این تحلیل که با خواندن خطی متن و با استفاده از توانش‌های زبانی و ادبی به دست آمد، ممکن است این پرسش به ذهن بیاید که: آیا این تحلیل برای درک و فهم معانی قصیده کافی است؟ یا این که با استناد بر این خوانش و مفاهیم به دست‌آمده از آن و به-کارگیری نظریهٔ ریفاتر، می‌توان به مفهوم اصلی و بنیادین قصیده پی برد؟

۴-۲. خوانش پس‌کنشانه

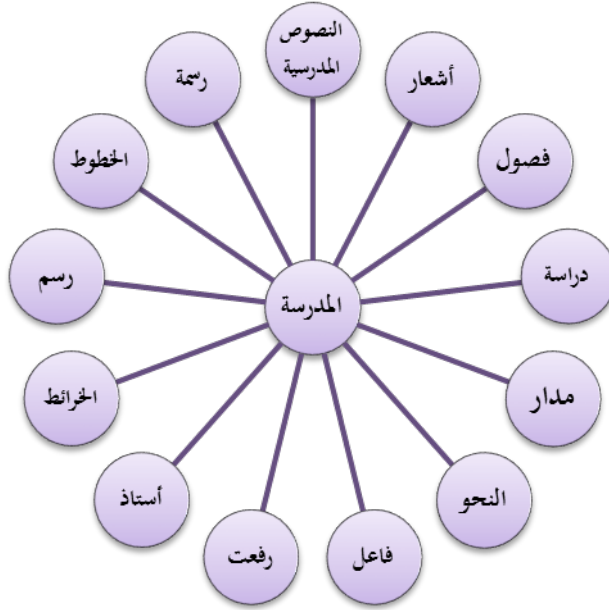
در این خوانش که خوانشی از آخر به اول و یا خوانشی به صورت پراکنده است، به دنبال یافتن نادستوری‌های گوناگونی که در قصیده وجود دارد هستیم. بارزترین نادستوری که در این قصیده

٢- الزراعة: السحاب، غرست، التراب، بذار، حفرت، معاول، الحفّار، الأزهار، الغيم، الأمطار، الشمس، الأنوار، طينة، الأرض، النّوار، البنفسج.

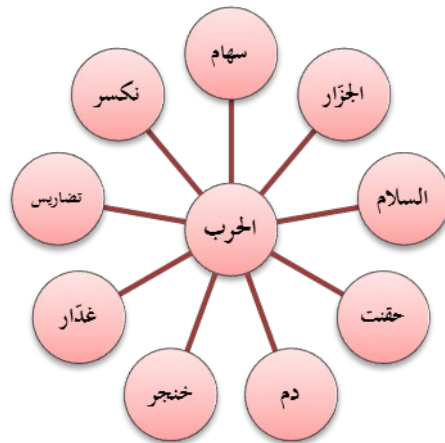

٣- المدرسة: النصوص المدرسية، أشعار، فصول، دراسة، مدار، النحو، فاعل، رفعت، أستاذ، الخرائط، رسم، الخطوط، رسم، الخرائط، أستاذ، رفعت، فاعل، النحو، مدار، دراسة، فصول، أشعار، النصوص المدرسية، رسم.

۴- الحرب: سهام، الجزار، السلام، حقت، دم، خنجر، غدار، تضاريس، نکسر.

۴-۴. منظومه توصیفی

منظومه توصیفی مجموعه‌ای از کلمات است که به نوعی با یکدیگر پیوند یافته‌اند و حول یک واژه هسته‌ای می‌گردند. تفاوت آن‌ها با انباشت‌ها در این است که ممکن است ظاهر کلمات همیشه نشان‌دهنده ارتباط میان واژگان نباشد؛ بلکه این ارتباط از مدلول‌های آن‌ها استنباط می‌شود. گاه ممکن است این واژگان استعاره‌ای برای واژه هسته‌ای باشند (ملابراهیمی و نادعلی، ۱۴۰۲ الف: ۲۵۹-۲۶۰).

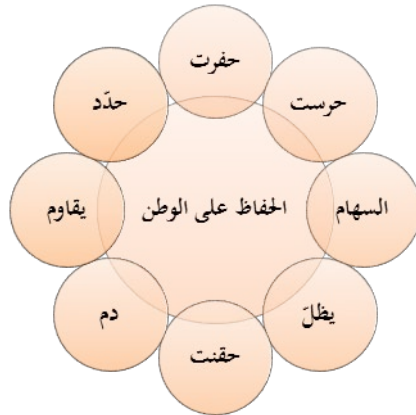
در این قصیده سه منظومه توصیفی اصلی با سه هسته معنایی وجود دارد که به ترتیب شدت ظهور و بروز عبارت‌اند از: پیشرفت وطن، محافظت از وطن و حفظ اصالت‌های عربی.
۱- تطویر الوطن: غرست، أحیل، طیر، نکسر، نفضح، نصقل، ارتفع، نعطی، یبدع، النوار، یمحو، یغسل.

شاعر با به‌کارگیری فعل‌هایی مانند غرست و یبدع که معنای زایشی دربردارند، به دنبال رشد و توسعه وطن است. او تصمیم دارد وطن را که همچون کلاغی پیر گردیده و صدایی گوش‌خراش دارد، به هزاردستانی که آوازهای نیکو می‌سراید تبدیل کند و آوازه بدی را که در میان جهانیان پیدا نموده است به نامی نیک تبدیل گرداند. او وطن را همچون پرنده‌ای زنده و پویا می‌داند که در حال صعود و اوج گرفتن است و آینده درخشانی در انتظارش است. او می‌خواهد با

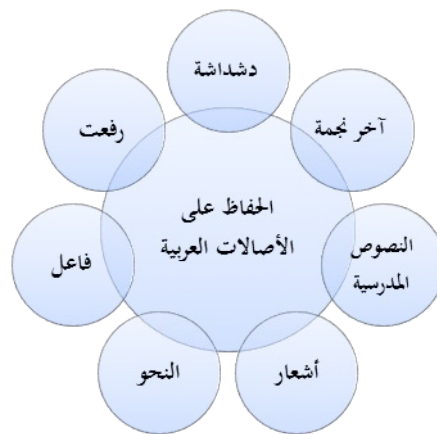
سختی‌ها، مشکلات و موانعی که بر سر راه دارد بجنگد و آن‌ها را کنار بزند تا وطن شکوفا گردد و به دوران اوج خود بازگردد.

۲- الحفاظ علی الوطن: حفرت، حرست، السهام، یظل، حقنت، دم، یقاوم، حدّد.

جاسم صحیح در جای‌جای شمش با به‌کاربردن دال‌هایی که بر حفظ و صیانت دلالت دارند، در پی حفاظت از وطن است. او برای حراست از وطن می‌جنگد، تیر می‌زند، حفاری می‌کند، مقاومت می‌کند و حتی حاضر است خونس هم در این راه ریخته شود.

۳- الحفاظ علی الأصالات العربیة: دشداشة، آخر نجمة، النصوص المدرسیة، أشعار، النحو، فاعل، رفعت.

با دقت در ابیات این قصیده درمی‌یابیم که علاوه بر حفظ وطن و تلاش در جهت پیشرفت آن؛ شاعر در پی حفظ و گسترش ارزش‌ها و اصالت‌های ملی و میهنی نیز هست؛ او واژگانی را به کار برده است که طوماری از فرهنگ و تمدن عربی را در خود پیچیده‌اند؛ واژه‌هایی همچون دشداشة، أشعار و النحو بارزترین دال‌هایی هستند که چنین دلالتی را در بر دارند.

۴-۵. هیپوگرام

انباشت و منظومه توصیفی دو سازه اصلی هیپوگرام هستند. پس از بررسی انباشت‌ها و منظومه‌های توصیفی، باید تداعی‌های واژگانی و مفهومی که با تکیه بر توانش ادبی به دست آمده است تحلیل شود. این تداعی واژگانی تنها در ظاهر عبارات نیست؛ بلکه حامل پیام‌های کلی متن است که در لایه‌های عمیق معنایی نهفته‌اند و از کشف ارتباط معنایی واژگان در انباشت و منظومه‌های

توصیفی به دست می‌آیند. هیپوگرام ساختاری از کلمات و عبارات است که در پیش‌بینی هدف اصلی شعر کمک می‌کند. هیپوگرام حاصل از این قصیده از این قرار است:

۱- شاعر به مظاهر طبیعی وطنش توجه تامی دارد و قدردان جلوه‌های گوناگون این طبیعت زیباست.

۲- او در پی کشت و زراعت و استفاده از نعمت‌های طبیعی وطن در جهت رشد و توسعه این سرزمین است.

۳- او به کار و تلاش بدون تخصص و مهارت اعتقادی ندارد و به دنبال این است که در راه کوشش برای پیشرفت وطن از خرد و دانش استفاده کند.

۴- از آنجا که توجه به دانش و ادب در وطن امروزی شاعر کمرنگ شده است، او با یادآوری دوران کودکی‌اش تصور می‌کند که در گذشته اهتمام بیشتری به علم‌آموزی و هنرپروری می‌شده است.

۵- با توجه به امکانات و ارزش‌های والای وطن دشمن همواره در کمین است و شاعر نیز از این موضوع غافل نیست.

۶- شاعر برای حفظ وطن در برابر بیگانگان هیچ تلاشی را فروگذار نمی‌کند و حتی در این راه، دست از جان نیز می‌شوید.

۷- گوشت و خون شاعر با عشق به وطن و رشد و توسعه و باروری آن و همچنین حفاظت و صیانت از ارزش‌های ملی و میهنی عجین شده است.

۴-۶. ماتریس ساختاری و خاستگاه شعر

ماتریس ساختاری به خوانشگر کمک می‌کند تا مفهوم اصلی شعر را درک کند. با قرار دادن هیپوگرام‌ها در کنار یکدیگر، سلسله‌ای از جملاتی به هم پیوسته دست می‌آید و این جملات یک ساختار معنایی را تولید می‌کنند که به آن «ماتریس ساختاری» می‌گویند (نادعلی و ملابراهیمی، ۱۴۰۱: ۳۴۲). بر اساس تحلیلی که از این شعر بر اساس نظریه مایکل ریفاتر به دست آمده، ماتریس ساختاری از این قرار است:

توجه به طبیعت پیرامون و حفظ و به‌کارگیری درست منابع آن، اهتمام به زراعت و کشت-وکار و استفاده از آن در جهت رشد و باروری و توسعه وطن، توجه به دانش و ادب و علم‌آموزی، غافل نشدن از دشمنان وطن و حفظ و صیانت وطن در هر حال، گذشتن از همه چیز در راه وطن، عشق و علاقه بی‌اندازه شاعر نسبت به وطن؛ بنابراین خاستگاه شعر عبارت است از: «علاقه به حفظ و توسعه وطن، کار و تلاش همراه با علم و مهارت را می‌طلبد».

۵. نتیجه

با استفاده از نظریه نشانه‌شناختی مایکل ریفاتر و تطبیق آن بر دو قصیده از جاسم صحیح، دریافتیم که این نظریه تا حد قابل توجهی قابلیت کاربست در تحلیل گفتمان شعری را دارد و از طریق خوانش نشانه‌شناختی و استخراج منظومه‌های توصیفی، هیپوگرام، انباشت و ماتریس، دلالت‌مندی شعر و نیز وحدت شعری آن آشکار می‌گردد. به علاوه از رهگذر ناستوری‌ها و به-

خصوص نادرستی معنایی (استعاره و کنایه)، میزان انحراف متن از واقعیت و گستره بعد نشانه-شناختی در آن مشخص می‌شود.

همان‌گونه که مشاهده کردیم، در قصیده اول چهار منظومه توصیفی وجود دارد که هسته اولین منظومه حیات، دومین منظومه طبیعت، سومین منظومه شعر و چهارمین منظومه زمان است و به صورت یک شبکه به هم پیوسته حول یک هسته مرکزی یعنی اینکه: «شعر جاسم صحیح در گذر زمان همگام با طبیعت برای انسان‌ها زنده و پویاست» جمع می‌شوند. در این قصیده دو انباشت که معنابین انباشت اول گیاه و معنابین انباشت دوم انسان است، در کنار چند هیپوگرام تجلی یافته است. جاسم صحیح در این قصیده توانسته است شعر را از سطح محاکات فراتر ببرد و به سطح نشانه‌ها نزدیک کند و با مجاز و استعاره مفاهیم موردنظر خود را بیان کند؛ از این رو خواننده ژرف‌نگر می‌تواند با خوانش پس‌کنشانه، از سطح لغوی و معنای سطحی عدول کند و با کشف دلالت‌های پنهان در عمق متن، به پیام اصلی شعر و رویکرد آن پی ببرد.

در قصیده دوم، انباشت‌های طبیعت، زراعت، مدرسه و جنگ، به کمک منظومه‌های توصیفی که شامل پیشرفت وطن و محافظت از وطن و ارزش‌ها و اصالت‌های عربی بودند، آمدند و هیپوگرام قصیده را تصویر نمودند. این هیپوگرام که تصویر منسجم و منظمی را از اغراض اصلی شاعر به ما داد، ما را در رسیدن به ماتریس ساختاری و در نهایت خاستگاه شعر که در ظاهر الفاظ شعر وجود نداشت کمک شایانی کرد و لایه زیرین معنای قصیده را روشن و واضح نمود. این خاستگاه بیانگر این بود که علاقه به حفظ و توسعه وطن، کار و تلاش همراه با علم و مهارت را می‌طلبد و بدین طریق است که می‌توان وطن را حفظ کرد و پرورید.

پی‌نوشت‌ها

۱. قصیده «بحیره القصیده... قمر القاری»

این قصیده اولین سروده از مجموعه‌ی چند جلدی اشعار اوست که چاپ دوم آن با نام «اعمال شعریه» در سال ۲۰۱۸ در عربستان منتشر شده است. شاعر در این قصیده با به‌کارگیری مظاهر گوناگون طبیعت بیان زیبایی از اشعار و دیوان‌هایش و همچنین حالات دورنی خود می‌کند و در واقع این قصیده را به عنوان مقدمه‌ای بر دیوان اشعارش قرار می‌دهد. مقدمه‌ای که خوانندگان دیوانش را با پویایی و زنده بودن اشعارش آشنا می‌گرداند و در عین حال به رمزآلود بودن آن‌ها نیز اشاره می‌کند. اینک این قصیده را می‌آوریم و سپس به تحلیل آن بر اساس نظریه نشانه‌شناسی ریفاتر می‌پردازیم.

بُحَيْرَةُ الْقَصِيدَةِ... قَمَرُ الْقَارِي (ترجمه: دریاچه قصیده... ماه خواننده)

مُنْذُ فَجَّرِ الشَّجَرَ / مُنْذُ أَوْلَى الدَّوَالِي الَّتِي انْسَدَلَتْ بِالْكَرُومِ / عَلَى شَاعِرٍ عَامِلٍ فِي حُقُولِ السَّهْرِ / كَانَتْ الْغَابَةُ الْبِكْرُ / تَحْلُمُ
أَنْ تَنْتَهِيَ وَرَقًا / يَحْتَفِي بِالْقَصَائِدِ وَ الشُّعْرَاءِ الَّذِينَ / أَسْأَلُوا حُشَاةَ تَيْهَمٍ فِي الْبِشْرِ / رِيْمًا / تَسْتَحِيلُ الْغُصُونُ سُطُورًا / وَ تَنْمُو
عَلَيْهَا / طُيُورُ الْمَجَازَاتِ رِقَاقَةً بِالْصُورِ!

***

هاهنا / كل ديوان شعر / فصل من الطير / سيد أعشاشه في الرؤى والفكر / وهذي الدواوين.. / لست أنا - أمتي - من
خطها.. / إنما شاعر / كان يسكن في داخلي / خطها.. و انتحرا / فلا تسألوني / أتقح هذا البيان العتيق / ولا تسألوني /
أجد هذا الأثاث النخري / القصيدة / قد تتجلى إذا زارها قارئ / مثلما تتجلى البحيرة / إن زارها - في المساء - القمر

(ترجمه: از سپیده‌دم درخت / از این انگورهای سیاه کم‌رنگ که به دست تاک‌ها / روی شاعری که در مزرعه‌های
بیدار خوابی شبانه کار می‌کند آویخته شده‌اند / جنگل بکر / در خواب می‌دید که به برگ می‌رسد / که برای قصیده‌ها

و شاعرانی که/ باقی مانده جانشان را در بشر جاری می کردند اظهار شادمانی می کند/ چه بسا/ شاخه‌ها به سطرهایی تبدیل شوند/ و روی آن‌ها/ پرندگان مجاز که با تصویرها می درخشند رشد کنند!

اینجا/ هر دیوان شعری/ فصل کوچکی از پرنده است/ که لانه‌هایش را در رؤیاها و اندیشه‌ها برافراشته است/ و این دیوان‌ها.../ من آن کسی نیستم که -دیروز- آن‌ها را نوشته است.../ فقط شاعری/ که درون من سکونت داشت/ آن‌ها را نوشت... و خودکشی کرد!/ پس از من نخواهید/ که این بیان کهنه را ویرایش و اصلاح کنم/ و از من نخواهید/ این اثاث پوسیده را بیاریم!/ قصیده/ ممکن است هنگامی که خواننده‌ای از او دیدار کند روشن گردد/ همان‌گونه که دریاچه/ اگر ماه -به هنگام غروب- به دیدارش رود جلوه‌گر می‌شود.)

۲. قصیده «الوطن بأجدية ثانية»

این قصیده ۴ بخش و ۴۱ بیت دارد و در دیوان «ما وراء حنجره المغنی» آمده است. به دلیل این که تحلیل همه ابیات این قصیده در گنجایش این مقاله نبود، دو بخش اول آنکه شامل ۲۹ بیت می‌شود مورد بررسی قرار گرفت:

الْوَطَنُ بِأَجْدِيَّةٍ ثَانِيَّةٍ (ترجمه: وطن با الفیابی دوباره)

كَلَّمَا وَقَعَ بَصْرِي عَلَى الصَّخْرَاءِ صَرَخْتُ؛ يَا وَطَنِي / وَ كَلَّمَا وَقَعَ بَصْرِي عَلَى التُّخْلَةِ، صَرَخْتُ؛ يَا وَطَنِي .. مَرَّتَيْنِ!

(ترجمه: هرگاه دیده‌ام بر بیابان می‌افتد، فریاد می‌زنم: «وطنم!»؛ و هرگاه چشمم بر درخت خرما می‌افتد، بانگ برمی‌آورم: «وطنم...!» برای بار دوم.)

هُمْ عَفْوُكَ عَلَى السَّحَابِ شِعَارًا   وَ أَنَا غَرَسْتُكَ فِي التُّرَابِ بِذَارًا
(ترجمه: ایشان تو را به عنوان نشانه‌ای بر ابر آویختند؛ و حال آنکه من بذره‌ایت را در خاک کاشتم.)

وَ حَفَرْتُ فَيْكُ.. فَكُنْ شَفِيحَ مَعَاوِي   حِينَ التُّرَابِ يُعَاتِبُ الْحَفَارًا

(ترجمه: و در تو حفاری کردم... پس آنگاه که خاک بر حفار خشم می‌گیرد و او را سرزنش می‌کند، شفیح کلنگ-هایم باش.)

أَتَضِيقُ إِنْ طَاسَتْ سِهَامِي مَرَّةً.   وَ لَكُمْ حَرَسْتُكَ بِالسَّهَامِ مِرَارًا!

(ترجمه: آیا اگر یک بار تیرهایم به خطا رود به تنگ می‌آیی...؟ و حال آن که چه بسا بارها با تیرها از تو نگاهبانی کردم.)

دَلَّلْتُ فِي نَعْمَى هَوَاكَ كَأَنِّي   (نيسان) وَهَوَ يُدَلُّ الْأَزْهَارًا

(ترجمه: در آوازم همچون نیشان که شکوفه‌ها را صدا می‌زند، عشق تو را جار زدم.)

دَعْنِي أَتَمُّنُ بِالشَّجَارِ مَحَبَّتِي..   أَعْلَى الْمَحَبَّةِ مَا يَكُونُ شِجَارًا!

(ترجمه: بگذار تا با مشاجره بر محبتم قیمت بگذارم... پرچوش و خروش‌ترین محبت آن است که اختلاف و نزاع باشد.)

وَطَنِي.. تُشَاغِبُنِي عَلَيْكَ عَنَاصِرِي   كَالْعَظْمِ حِينَ يُشَاغِبُ الْجَزَارًا

(ترجمه: وطنم...! عناصر وجودم همچون استخوان که با کشنده شتر جنگ و جدال دارد، بر سر تو با من دعوا و کشمکش می‌کنند.)

دَابِي أَرْقُقُ بِالمَجَازِ حَقِيقَتِي   حَتَّى أَحِيلَ مِنَ الغُرَابِ هَزَارًا

(ترجمه: عادت من این است که با مجاز حقیقتم را زیبا و آراسته می‌کنم تا از کلاغ، بلبل بسازم.)

طَيْرُ السَّلَامِ يَعِيشُ فِي (دَشْدَاشَتِي)   وَ يُقِيمُ وَسَطَ جُوبِهَا أَوْكَارًا

(ترجمه: پرنده صلح در دشداشه‌ام زندگی می‌کند و در میان گریبان‌ش لانه‌هایی بر پا می‌سازد.)

وَ يَظَلُّ أَدَسًا مَا حَقَّتْ بِهِ دَمِي   مَصْلُ يَقَاوِمُ خَنْجَرًا غَدَارًا

(ترجمه: و تراوشی که در برابر خنجری خیانت‌کار مقاومت می‌کند به‌عنوان مقدس‌ترین چیزی که با آن خونم را ریختم باقی می‌ماند.)

***

وَطَنِي.. وَ لَيْسَ عَلَى تَضَارِيسِ الْمَدَى   وَطَنُ عَالِيَةِ الْأَنْبِيَاءِ سَهَارِي!

(ترجمه: وطنم... و در سختی‌ها و تلخی‌های روزگار وطنی نیست که پیامبران در آن در شب بیدار باشند.)

فَتَمَلَّ نَكْسِرُ جَرَّةِ الْغَيْمِ الَّتِي حَوَتْ اَلْهُمُومَ، وَ نَفْضَحَ اَلْأَمْطَارَا!

(ترجمه: پس بیا کوزه ابر غم‌بار را بشکنیم و باران‌ها را رسوا کنیم!)

لَا سِرَّ بَعْدَكَ.. أَنْتَ آخِرُ نَجْمَةٍ طَى السَّمَاءِ تُحْبِيءُ اَلْأَسْرَارَا

(ترجمه: بعد از تو رازی نیست... تو آخرین ستاره‌ای هستی که در پیچش آسمان رازها را پنهان می‌کند.)

وَطَنُ (النُّصُوصِ الْمَدْرَسِيَّةِ) لَمْ يَعُدَّ وَطَنِي، وَ إِنُّ اَلْقِمْتُهُ أَشْعَارَا

(ترجمه: اگرچه شعرهایی را به خورد وطنم دادم، اما وطن متن‌های مدرسه‌ای دوباره وطنم نشده است.)

مَا اَلْوُدُّ ذُوْنَ غِنَاهُ غَيْرَ جَرِيْمَةِ اَلْ- اَخْشَابِ سَاعَةَ تَصَلُّبِ اَلْأَوْتَارَا!

(ترجمه: ساز عود بدون آوازش فقط گناه چوب‌هاست در ساعتی که تارها محکم می‌شوند!)

صَدَقَتْ جِجَارَةُ جِسْرِنَا، وَ كَأَنَّمَا أَنْ اَلْأَوَانُ لِنَصْفَلِ اَلْأَخْبَارَا

(ترجمه: سنگ پل ما چرک و سیاه شده و گویا زمان آن رسیده است که سنگ‌ها را صیقل زنیم.)

وَطَنِي.. وَ ذَاكِرَةُ الطُّفُولَةِ لَمْ تَزَلْ فِي حَيْرَةٍ تَسْتَجُوبُ اَلْفَخْرَا

(ترجمه: وطنم... و خاطره کودکی پیوسته در حیرتی است که از سفال بازپرسی می‌کند.)

مَنْ أَنْتَ؟ وَ اِنْتَصَبَ السُّؤَالُ سَفِينَةً! مَنْ أَنْتَ؟ وَ اِرْتَفَعَ الشَّرَاعُ حَوَارَا

(ترجمه: تو کیستی؟ و این سؤال همچون یک کشتی برپا شد. تو کیستی؟ و بادبان کشتی به عنوان پاسخی بالا رفت.)

وَطَنِي.. أَفْتَشُ فِي فُصُولِ دِرَاسَتِي فَأَرَاكَ أَضْيَقَ مَا تَكُونُ مَدَارَا:

(ترجمه: وطنم... در فصل‌های درسم جست‌وجو می‌کنم و تو را تنگ‌ترین مدار موجود می‌بینم.)

مَا لَمْ يَقُلْهُ (النَّحْوُ) أَنْكَ (فَاعِلٌ) (رَفَعْتَهُ) أَذْرَعَةُ الرَّجَالِ مَنَارَا

(ترجمه: آنچه را که نحو نگفته است که تو فاعل آن هستی، دست‌های مردان همچون مناره‌ای آن را بالا برده‌اند.)

وَ لَعَلَّ اَسْتَاذَ اَلْخَرَايِطِ حِينَمَا رَسَمَ اَلْخُطُوطَ وَ حَدَدَ اَلْأَمْصَارَا

(ترجمه: و شاید استاد نقشه‌کشی آنگاه که خط‌ها را رسم و شهرها را مرزبندی کرد...)

مَا أَنْتَ يَا وَطَنِي مُجَرَّدَ طِينَةٍ فَأَصُوغُهَا لِطُفُوئَتِي تَذْكَارَا

(ترجمه: وطنم... تو فقط گلی نیستی که آن را به عنوان یک یادگاری برای کودکی‌ام بسازم.)

حَاشَا.. وَ لَسْتُ بِبِقَعَةٍ مَرْبُوطَةٍ قَيْدِ اَلْمَكَانِ أَقْسِمُهَا أَمْتَارَا

(ترجمه: هرگز... و تو زمینی نیستی که به قید مکان بسته شده باشد که با متر آن را اندازه بگیرم.)

بَلْ أَنْتَ يَا وَطَنِي مَدَى حُرِّيَّتِي فِي اَلْأَرْضِ حِينَ أَعِيشُهَا أَفْكَارَا!

(ترجمه: وطنم... بلکه تو منت‌های آزادی‌ام در زمین هستی آنگاه که همچون اندیشه‌ها با آن زندگی می‌کنم.)

وَ هُنَا حُدُودَكَ فِي اَلْمَشَاعِرِ دَاخِلِي مَقْدَارُ مَا نَحْيَا مَعَا أَحْرَارَا

(ترجمه: و اینجا مرزهای تو در مشاعر درونم به اندازه‌ای که باهم همچون آزادگان زندگی می‌کنیم...)

مَقْدَارُ مَا نُعْطِي اَلتُّرَابَ حَقُوقَهُ فِي اَلْمُبْدَعِينَ قَيْدِ اَلنُّوَارَا

(ترجمه: و به اندازه‌ای که به این خاک حقوقش را در میان ابداع‌کنندگان می‌دهیم، شکوفه‌ها را پدید می‌آورد.)

مَقْدَارُ مَا نَهَبُ اَلْبَنَفْسَاجَ فُرْصَةً مَحُوَ اَلذُّنُوبَ وَ يَغْسِلُ اَلْأَوْرَارَا

(ترجمه: به اندازه‌ای که به بنفشه فرصتی می‌دهیم، گناهان را پاک می‌کند و می‌شوید.)

هَذِي اَلْبِلَادُ وَ هَذِهِ اَبْعَادُهَا حَبًّا يُضِيفُ اِلَى اَلدِّيَارِ دِيَارَا

(ترجمه: این سرزمین و این ابعادش عاشقانه به خانه‌ها خانه‌هایی می‌افزایند.)

وَ اَعَزُّ مَا فِي اَلْحُبِّ أَنْ سَقَاهُ قَدْرُ يُوَحِّدُ حَوْلَهُ اَقْدَارَا!

(ترجمه: و گرامی‌ترین موضوع در عشق این است که بدبختی‌اش قدری است که قدرهایی را پیرامونش یکی می‌کند.)

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۴)، *ساختار و تأویل متن*، تهران، مرکز.
- برکت، بهزاد و طیبیه افتخاری (۱۳۸۹)، «نشانه‌شناسی شعر؛ نظریه مایکل ریفاتر بر شعر ای مرز پرگهر فروغ فرخزاد»، *پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی*، دوره ۱، ش ۴، ص ۱۰۹-۱۳۰.
- پاینده، حسین (۱۳۹۸)، *نظریه و نقد ادبی*، چاپ دوم، تهران، سمت.
- حسن‌زاده میرعلی، حسن و فاطمه زمانی (۱۳۹۷)، «تحلیل رمان سالمردگی بر اساس نظریه نشانه‌شناسی بینامتنی مایکل ریفاتر»، *ادب فارسی*، سال ۸، شماره ۱، بهار و تابستان، شماره پیاپی ۲۱، ص ۷۶-۵۷.
- جونقانی، مسعود (۱۳۹۶)، *نشانه‌شناسی شعر*، تهران، نشر نویسه پارسی.
- الصحیح، جاسم (۲۰۱۸)، *أعمال شعرية*، چاپ دوم، القطیف، دار الرفادین.
- ضیمران، محمد (۱۳۸۳)، *درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر*، چاپ دوم، تهران، قصه.
- عرفت‌پور، زینة (۱۴۰۲)، «تحلیل نشانه‌شناختی قصیده الحزن صلاح عبدالصبور بر اساس دیدگاه مایکل ریفاتر»، *ادب عربی*، سال ۱۵، ش ۳، پاییز، ۱-۱۸.
- فیاض‌منش، پرند و علی صفایی سنگری (۱۳۹۵)، «خوانش شعر نوبت بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر»، *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۴، زمستان، ص ۱۵۹-۱۳۹.
- قاسم‌زاده، سید علی و علی اکبر فخرو (۱۳۹۳)، *خوانش هرمنوتیکی-بینامتنی بیتی از دیوان حافظ بر مبنای نظریه بینامتنی مایکل ریفاتر*، *پژوهش زبان ادبیات فارسی*، شماره سی و دوم، ص ۸۹-۱۱۸.
- کالر، جانانان (۱۳۹۰) *در جستجوی نشانه‌ها*، ترجمه لیلادصادقی و تینا امراللهی، چاپ دوم، تهران، علم.
- گیرو، پی‌یر (۱۳۸۰)، *نشانه‌شناسی*، ترجمه محمد نبوی، چاپ چهارم، تهران، آگاه.
- مظفری، علیرضا (۱۳۸۷)، *وصل خورشید (شرح شصت غزل از حافظ شیرازی)*، تبریز، آیدین.
- ملاابراهیمی، عزت و مونا نادعلی، (۱۴۰۲ الف)، «بازخوانی فرهنگ عاشورایی در شعر معاصر شیعی بر اساس نظریه مایکل ریفاتر»، *مطالعات ادب اسلامی*، سال ۲، شماره ۲، صص ۲۴۹-۲۷۱.
- ملاابراهیمی، عزت و مونا نادعلی، (۱۴۰۳)، «خوانش قصیده ذکر اک فوهة التورات بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر»، *ادب عربی*، سال ۱۶، شماره ۲، صص ۱۳۵-۱۵۸.
- ملاابراهیمی، عزت و مونا نادعلی، (۱۴۰۲ ب)، «کاربست الگوی نشانه‌شناختی ریفاتر در خوانش شعر غریب الغریاء از معروف عبدالمجید»، *فرهنگ رضوی*، سال ۱۱، شماره ۴، صص ۹۷-۱۱۶.
- نادعلی، مونا و عزت ملاابراهیمی (۱۴۰۱)، *بررسی و تحلیل شعر جاسم الصحیح بر اساس نظریه ریفاتر (مطالعه موردی: قصیده «وطن لاسمی مشرد»)*، *نقد ادب عربی*، شماره ۲۶، ص ۳۲۵-۳۴۹.
- Ahmadi, B., (2004), *Text structure and interpretation*, Tehran, Center. [In Persian].
- Al-Sahih, J., (2018), *Poetical Works*, second edition, Al-Qatif, Dar al-Rafidin. [In Arabic].
- Arafatpour, Z., (2023), "Semiological analysis of Salah Abdul Sabour's ode Al-Hazen according to Michael Rifater's point of view", *Arabic Literature*, Year 15, Issue 3, Autumn, 1-18. [In Persian].
- Barakat, B., and Eftekhari, T., (2008), "Semiotics of poetry; Michael Rifater's theory on Forough Farrokhzad's poem "Marz Porgohar", *Comparative Language and Literature Researches*, Volume 1, Vol. 4, pp. 109-130. [In Persian].

- Fayaz-Manesh, P., and Sangari, A. S., (2015), "Reading Nowbat poem based on Michael Riffaterre's semiotic approach", *Persian Language and Literature Research*, No. 43, Winter, pp. 139-159. [In Persian].
- Giroud, P., (2008). *Semiotics*, translated by Mohammad Nabavi, 4th edition, Tehran, Aghaz. [In Persian].
- Hassan-zadeh, M. A. H., and Zamani, F., (2017), "Analysis of the novel of Salmordegi based on Michael Riffaterre's theory of intertextual semiotics", *Persian literature*, year 8, number 1, spring and summer, number 21, pp. 57-76. [In Persian].
- Junqani, M., (2016), *Semiotics of Poetry*, Tehran, Parsi Script Publishing. [In Persian].
- Kaler, J., (2011), *in search of signs*, translated by Leila Sadeghi and Tina Amrollahi, second edition, Tehran, Alam. [In Persian].
- Mozafari, A., (2008), *Vasle Khorshid* (explanation of sixty poems by Hafez Shirazi), Tabriz: Aydin. [In Persian].
- Molla Ebrahimi, E., and Nadali, M., (2023), "Rereading Ashura culture in contemporary Shia poetry based on Michael Rifater's theory", *Islamic Literature Studies*, year 2, number 2, pp. 271-249. [In Persian].
- Molla Ebrahimi, E., and Nadali, M., (2024), "Reading the ode of Zikrak Fuvvahah Al-Thawrat based on the semiotic approach of Michael Riffaterre", *Arabic literature*, year 16, issue 2, summer, 135-158. [In Persian].
- Molla Ebrahimi, E., and Nadali, M., (2024), "The application of Rifater's semiotic model in the reading of Gharib al-Ghoraba's poem by Marouf Abd al-Majid", *Farhang Razavi*, year 11, number 4, pp. 116-97. [In Persian].
- Nadali, M., and Molla Ebrahimi, E., (2024), review and analysis of Jassim al-Sahih's poetry based on Riffaterre's theory (Case Study: the poem "Watan La Sami Mushrrad"), *Arabic Literature Review*, No. 26, pp. 349-325. [In Persian].
- Payandeh, H., (2018), *Literary Theory and Criticism*, 2nd edition, Tehran, Samt Publications. [In Persian].
- Qasemzadeh, S. A., and Fakhro, A. A., (2013), hermeneutic-intertextual reading of a verse from Hafez's Divan based on the intertextual theory of Michael Riffaterre, *Persian Literature Language Research*, No. 32, pp. 118-89. [In Persian].
- Reffaterre, M., (1978). *Semiotics of poetry*. 1st.ed., Bloomington: Indiana University press.
- Zaymaran, M., (2013), *an introduction to the semiotics of art*, second edition, Tehran, Qesseh. [In Persian].